

УДК 338.5:631.1

Бурковський П.А., аспірант

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

ДИСПАРИТЕТ ЦІН ЯК ОБ'ЄКТИВНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ: АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА

Проаналізовано проблему цінового диспаритету у вітчизняному аграрному секторі. Розкрито сутність терміну «паритетність». Визначено зміст та сторони прояву проблеми диспаритетності економічних відносин. Розкрито об'єктивну сторону існування диспаритету цін. Запропоновано заходи пом'якшення диспаритетності відносин в аграрному секторі.

Ключові слова: паритетність, диспаритет цін, еластичність попиту, рентабельність, динаміка цін, урожайність.

P.Byrkovskiy, Post Graduate Student

State Organisation «Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine»

PRICE DISPARITY AS AN OBJECTIVE PHENOMENON: ANALYSIS AND EVALUATION

The paper deals with the issue of price disparity in Ukrainian agricultural sector. The author analyzes the dynamics of prices for agricultural and industrial products for the purpose of their comparison. The content and various aspects of the problem of disparity in economic relations have been identified. In conclusion, the author argues that the agricultural producers don't have the required levers to mitigate the problem of price. The paper suggests various theoretical and practical perspectives and directions for future research.

Keywords: parity, price disparity, elasticity of demand, profitability, price trends, yield capacity.

JEL: Q11

Постановка проблеми. Аграрний сектор нерідко виступав своєрідним локомотивом розвитку економіки України. Зрозуміло, що від його розвитку залежить стабільне функціонування всієї національної економіки та добробут людей. Проте його економічні можливості використовуються неповністю.

Привертає до себе увагу проблема диспаритетності у економічних відносинах в аграрному секторі, що особливо чітко простежується між агровиробниками та переробно-харчовими підприємствами. Диспаритетність економічних відносин в аграрному секторі виступає своєрідним гальмом для всієї економічної системи. І за нинішніх умов господарювання аграрний сектор економіки України потребує удосконалення або ж кардинальної перебудови системи існуючих економічних відносин між його суб'єктами: зайнятими виробництвом продукції сільського господарства, її зберіганням, переробкою і доведенням до споживача.

Аналіз проведених досліджень та невирішені проблеми. Дослідженнями паритетності економічних відносин в аграрному секторі

у різні періоди займалися такі науковці, як В.Ю.Груздев¹, С.А.Подолинський², Б.Й.Пасхавер³, Л.В.Молдаван⁴ та ін. Проте потребує детальнішого і більш глибокого дослідження аналіз та оцінка фундаментальних об'єктивних чинників існування паритетності та їхній прояв у економічних відносинах в аграрному секторі.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у розкритті сутності існування явища диспаритетності економічних відносин в аграрному секторі та можливого впливу на нього в нинішніх умовах необґрунтованого зрос-

¹ Груздев В.Ю. Теоретичні підходи формування паритетних взаємовідносин в агропромисловому комплексі / В.Ю. Груздев, А.В. Підгорний // Продуктивність агропромислового виробництва. економічні науки. – 2014. – Вип. 26. – С. 44–49.

² Подолинський С.А. Праця людини та її відношення до розподілу енергії / Подолинський С.А., Корнійчук Л.Я. – К.: КНЕУ, 2000. – С. 203–283.

³ Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / Шубравська О.В., Молдаван Л.В., Крисанов Д.Ф.; за ред. акад. УААН Б.Й. Пасхавера; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2009. – 432 с.

⁴ Там само.

тання цін. Поставлена мета визначила вирішення таких завдань: дослідити диспаритет цін як економічну категорію; визначити зміст та сторони прояву диспаритетності в економічних відносинах у аграрному секторі України; розкрити, проаналізувати та оцінити об'єктивний бік проблеми цінового диспаритету.

Виклад основного матеріалу дослідження. В ідеалі під паритетністю економічних відносин в аграрному секторі будемо розуміти рівність усіх його суб'єктів, учасників, партнерів відтворювального процесу на всіх стадіях, незалежно від форми власності і господарювання. Паритетність означає, з одного боку, формування єдиної нормативно-правової бази регулювання економічних відносин в аграрному секторі економіки, а з іншого – наявність рівних стартових можливостей та кінцевих фінансових результатів для всіх учасників ринку у процесі виробництва та реалізації сільгосппродукції, їхньої адаптації до умов державної кредитної та податкової політики, а також до кон'юнктури ринку.

Можна стверджувати, що існування диспаритетності економічних відносин в аграрному секторі схилило «шальки терезів» не на користь сільськогосподарських виробників. Оточені різного роду переробно-харчовими підприємствами, трейдерськими формуваннями, посередницькими структурами та істо-

рично доведені до таких умов державою, сільгоспвиробники втрачають значні прибутки та змушені припинити господарську діяльність, що негативно впливає на аграрний сектор України в цілому.

Реальна диспаритетність економічних відносин у вітчизняному аграрному секторі проявляється у таких проблемних питаннях.

1. Умови господарської діяльності, що включають різний техніко-технологічний рівень виробництва, спотворені виробничо-договірні відносини, паритетність інвестиційної привабливості та податкового навантаження для учасників аграрного сектора.

2. Специфіка господарської діяльності, до якої слід віднести проблеми урожайності, сезонності, тривалості виробничого циклу, тобто залежності сільськогосподарського виробництва від природно-кліматичних умов, та розходження в часі економічних законів із природними і біологічними.

3. Ціновий диспаритет, за якого сільгоспвиробник за виручені від реалізації власної продукції кошти не має можливості здійснювати розширене відтворення виробництва.

Сучасні тенденції у сфері ціноутворення відображають поглиблення нестабільності та диспаритету. Відповідно до методології визначення цінового паритету за галузевим підходом спробуємо змоделювати наявну ситуацію стосовно вітчизняного аграрного сектора (рис. 1).

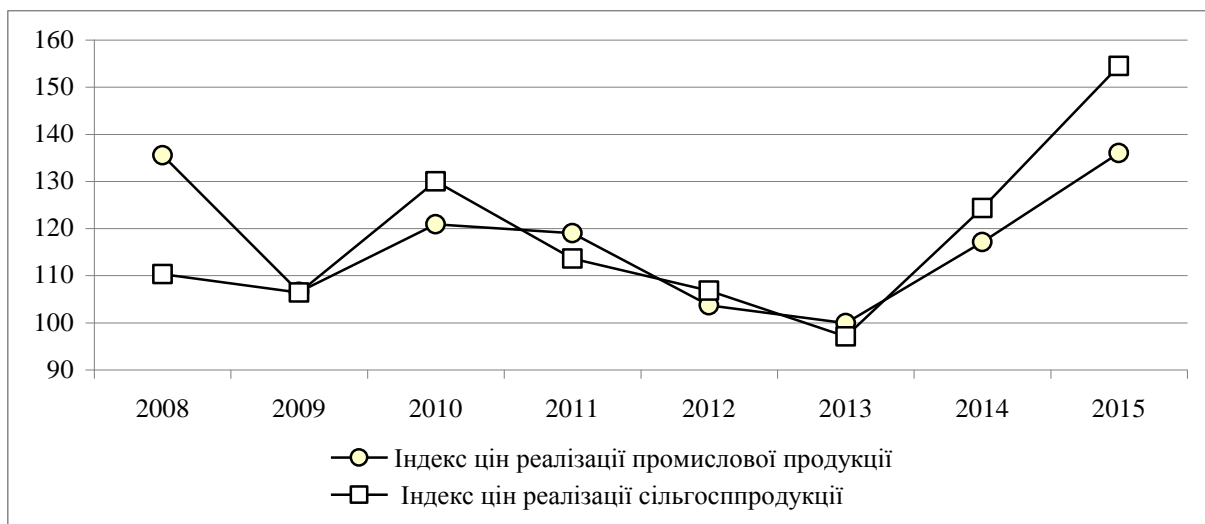

Рис. 1. Динаміка цінового паритету в агросекторі України

Джерело: за даними офіц. сайту Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>; Індекси цін виробників за 2015 рік : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2016. – 156 с.

Як видно з рис. 1, значний дисонанс у цінових показниках був наявний у 2008 р. (периодичне підвищення індексу цін на промислову продукцію становило 25,2%), що було пов'язане, передусім, із загальним кризовим станом у країні. Втім, сучасний стан міжгалузевих відносин також не можна назвати стабільним.

Таким чином, дослідивши зміст проблеми диспаритетності, доцільно було би проаналізувати причини виникнення, існування та можливого впливу на проблему. Деякі науковці, наприклад, зазначають, що диспаритет цін – це своєрідний перерозподіл новоствореної вартості у сільському господарстві: «...ті ресурси, які недоотримає сільське господарство, використовуються на розвиток інших галузей. Фактичні обсяги втрат сільськогосподарської галузі залежать від рівня монополізації тих галузей, з якими вона вступає в товарообмінні відносини. Об'єктивною тенденцією є зростання монополізації галузей, що постачають ресурси сільському господарству та займаються збутом продукції. Причому тенденції концентрації характерні і для самого сільського господарства, але виявляються не так динамічно, як у галузях, що менше залежать від природно-біологічного чинника виробництва»⁵.

І дійсно, досліджуючи ретроспективу розвитку диспаритетності економічних відносин в аграрному секторі, можна з упевненістю стверджувати, що зародження цієї проблеми в її сучасному розумінні відбулося у планово-директивній системі цін, коли з селян почали вилучати додатковий продукт за рахунок занижених цін, і таким чином з аграрного сектора в промисловий необґрунтовано «перекачували» значні фінансові кошти.

Проте, хоч це і дало поштовх для розвитку цінового диспаритету, такий погляд є лише однією стороною «медалі». За ринкових умов господарювання ця проблема загострив саме низький платоспроможний попит населення. Феномен відставання цін на аграрну продукцію від цін на продукцію промислового походження обґрунтовується певними особливостями аграрних ринків: зростання попиту на продукти харчування, а тому і на сільськогос-

подарську продукцію, має тенденцію зростати відносно повільно, оскільки дохідна еластичність попиту є меншою за одиницю і нижчою порівняно з еластичністю попиту на послуги та промислові товари (Закон Енгеля)⁶.

Як до цього не додати ще один факт на підтвердження об'єктивності проблеми. Адже за своєю суттю сільськогосподарське виробництво – це єдина галузь, яка створює новий продукт за участі природи, а засобами виробництва в ній виступають живі організми, які розвиваються згідно з біологічними законами. При цьому, якщо в промисловості земля виступає лише просторово-операційним базисом як місце розташування підприємств, то для сільгоспвиробників вона є головним і незамінним засобом виробництва. Процес праці та виробництво сільгосппродукції безпосередньо пов'язані з землею, її якістю, родючістю та характером використання.

Фундаментом цієї проблеми може служити космогенно-енергетична концепція відомого українського вченого С.А.Подолінського. За його словами, саме в землеробстві характер праці виступає в усій повноті. Десятина серед дикого степу чи в первісному лісі завдяки праці людини дає вдвіть більше врожаю. Людина не створює ні матерії, ні енергії – все це дає природа, але завдяки людській праці енергія зберігається і примножується⁷.

С.Подолінський відкидає закиди щодо негативного впливу людини на природу, адже землеробство виснажує ґрунти лише у випадку хижацького, нерозсудливого ведення господарства. І, навпаки, технічне вдосконалення та оптимізація аграрної сфери зумовлюють збільшення енергетичного бюджету людства. Всупереч цьому слід зазначити, що протягом 20 років екстенсивного ведення сільськогосподарського виробництва спостерігається масове порушення агрохімічного закону повернення поживних речовин, згідно з яким елементи живлення, відчужені з урожаєм сільськогосподарських культур, мають бути повернені до ґрунту. Вперше сформульовано цей закон у середині XIX ст. одним із основоположників агрохімії Ю.Лібихом, який заува-

⁵ Груздев В.Ю., Підгорний А.В. Теоретичні підходи формування паритетних взаємовідносин в агропромисловому комплексі. – С. 44–49.

⁶ Там само.

⁷ Подолінський С.А., Корнійчук Л.Я. Праця людини та її відношення до розподілу енергії. – С. 203–283 с.

жив, що у раціонально організованому господарстві всі біологічно важливі елементи живлення, взяті врожаєм з ґрунту або втрачені іншими шляхами, повинні повертатися до нього з деякими перевищеннями, щоб забезпечити безперервне зростання врожаю і компенсувати можливі втрати внаслідок змивання, вилуговування, денітрифікації та з інших причин.

За розрахунками баланс гумусу в ґрунтах України протягом останніх років був дефіцитним і коливався в межах 0,2–0,6 т/га. Сільгоспвиробники приділяють дедалі більшу увагу міндобривам, внесення яких, як показують останні наукові дослідження, призводить до зменшення вмісту гумусу у ґрунті (табл. 1). У середньому протягом 2000–2014 рр. вносили

менше 1 т/га органічних добрив, тоді як мінімальна норма для забезпечення бездефіцитного балансу гумусу, залежно від ґрунтово-кліматичної зони, має становити 8–14 т/га. Натомість внесення мінеральних добрив на один гектар посівної площі за 14-річний період збільшилось у шість разів.

Таким чином, виникає логічне запитання: диспаритет цін можна вважати наслідком економічної політики радянського періоду чи неминучим атрибутом розвитку сучасної ринкової економіки? Це питання, з точки зору сільськогосподарського товаровиробника, умовно виділяє у проблемі диспаритетності суб'єктивний і об'єктивний аспекти (рис. 2).

Таблиця 1

Внесення добрив під посіви

Показник	2000	2005	2010	2012	2013	2014
Мінеральні добрива, кг/га	13	32	58	72	79	82
в тому числі						
азотні	10	22	43	50	55	57
калійні	1	4	8	10	13	13
фосфорні	2	6	7	12	11	12
Органічні добрива, т/га	1,3	0,8	0,5	0,5	0,5	0,5

Джерело: за даними офіц. сайту Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Рис. 2. Чинники існування цінового диспаритету

Джерело: розроблено автором.

Як бачимо, вітчизняні сільгоспвиробники перебувають у вкрай складному становищі, адже розуміючи проблеми галузі, вони безпосередньо не можуть впливати на її об'єктивні чинники. Отже, спробуємо проаналізувати вагомість питання диспаритетності як об'єктивної обумовленості.

Головною аксіомою явища цінового диспаритету є випереджальне зростання цін на товари промислового походження над товарами сільськогосподарського виробництва. В умовах же ринку ціна на товар встановлюється під впливом взаємодії попиту та пропозиції, встановлення ринкової рівноваги та співпадіння в одній точці ціни продавця і ціни покупця.

Згідно з тими ж ринковими законами попиту і пропозиції у відповідь на зниження ціни або ж збільшення власного доходу споживачі мають більше купувати продукту. Однак ступінь сприйняття споживачами змін у ціні буде різною залежно від виду і специфіки продукту, що підводить до питання еластичності попиту на різні товари⁸. Для прикладу представимо еластичність попиту за ціною на основний вид продукції рослинництва. Оцінити динаміку краще за допомогою відносних значень, використовуючи індексний метод, який дозволить усунути проблему розмірності (рис. 3).

Як видно з представленої залежності, попит на хлібобулочну продукцію є нееластичним, і в нашому випадку в 2015 р. цінова еластичність попиту на хлібобулочні продукти становить 0,027.

Дещо краща ситуація у тваринництві, а саме з м'ясопродуктами (рис. 4).

Як видно з представленої залежності, попит на наведені види сільськогосподарської продукції є нееластичним. За досліджуваний період (2005–2015 рр.) цінова еластичність попиту на м'ясопродукти становить 0,14.

Для повного аналізу і розуміння цієї сторони проблеми диспаритетності слід подати схожу залежність між ціною і попитом, але вже на промислову продукцію. Для прикладу візьмемо найбільш широко використовуваний вид пального марки А-95. Спробуємо показа-

ти еластичність попиту за ціною на цей вид палива (рис. 5).

Слушно зауважити, що цей вид палива також у великих обсягах споживається і використовується й для сільськогосподарського виробництва, що і породжує ціновий диспаритет. Як бачимо, існує чітка залежність між підвищенням цін на пальне та зменшенням попиту на нього, що робить цей вид товару еластичним.

Таким чином, поведінка споживача на ринку щодо окремих груп товарів сільськогосподарського і промислового походження є явищем, неконтрольованим сільськогосподарськими виробниками.

Наступною об'єктивною стороною проблеми диспаритетності є специфіка господарської діяльності для агровиробників. На відміну від промислової сфери сільськогосподарське виробництво зіштовхується з непередбачуваними природно-кліматичними умовами, що у поєднанні з тривалим виробничим циклом перетворює господарську діяльність у досить ризиковану. Коливання врожайності, валових зборів і продажу сільськогосподарських культур незмінно супроводжується нестабільністю цін виробників (рис. 6).

Таким чином, наведені дані показують, що в зерновому секторі України існують великі коливання урожайності та цін. Причому нестабільність цін характерна практично для всіх видів сільськогосподарської продукції. Коливання урожайності, валових зборів і цін обумовлюються впливом комплексу факторів, серед яких, як доведено агрономічною наукою, від 44 до 55% загальної амплітуди цього коливання залежить від природно-кліматичних умов.

Співставний аналіз залежності між природно-кліматичними умовами і цінами на продукцію рослинництва виявляє ще одну закономірність – в урожайні роки ціни, як правило, знижуються, в неурожайні – підвищуються, що показує наступний графік (рис. 7)

Виробництво тваринницької продукції залежить від рослинництва, а значить, також від природно-кліматичних умов, з тією лише відмінністю, що зниження цін відбувається в неурожайні роки, а збільшення, – навпаки, в урожайні, що є досить логічним (рис. 8).

⁸ Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку. – С. 117.

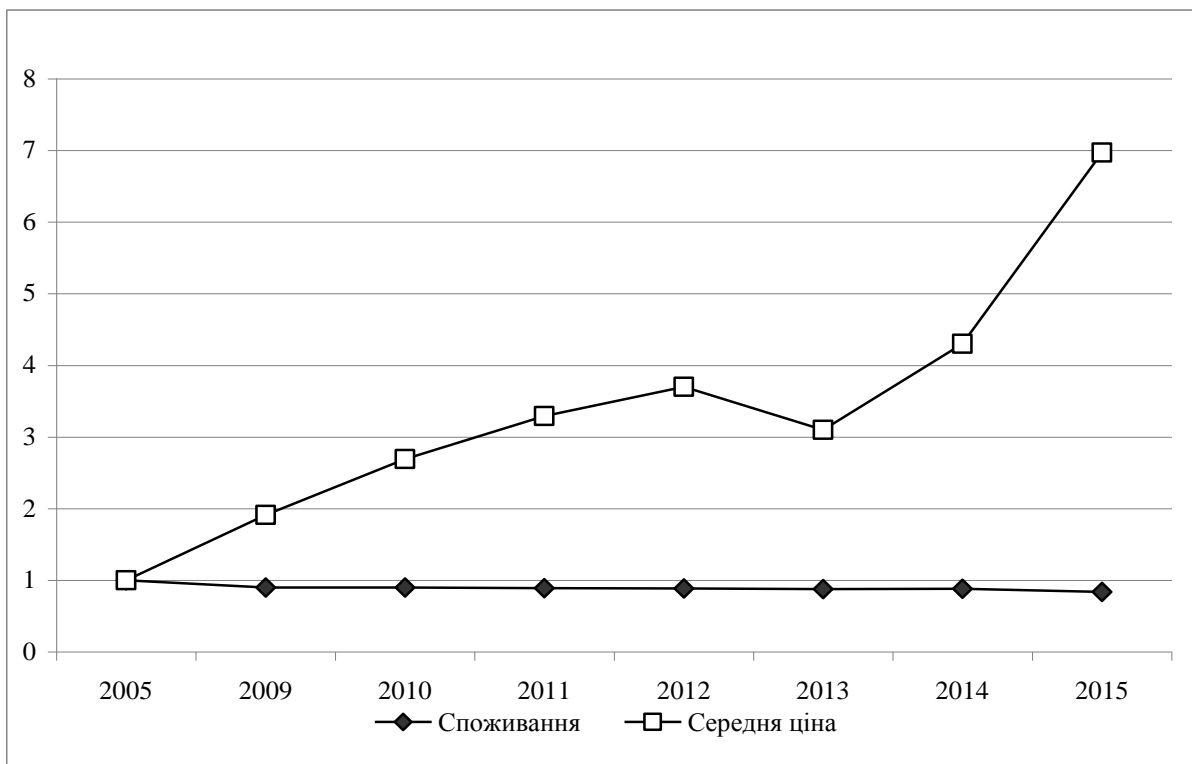

Рис. 3. Динаміка середніх цін реалізації зернових культур та споживання хлібобулочних продуктів населенням у відносному вираженні

Джерело: Сільське господарство України за 2014 рік : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 379 с.; Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України за 2015 рік : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2016. – 54 с.

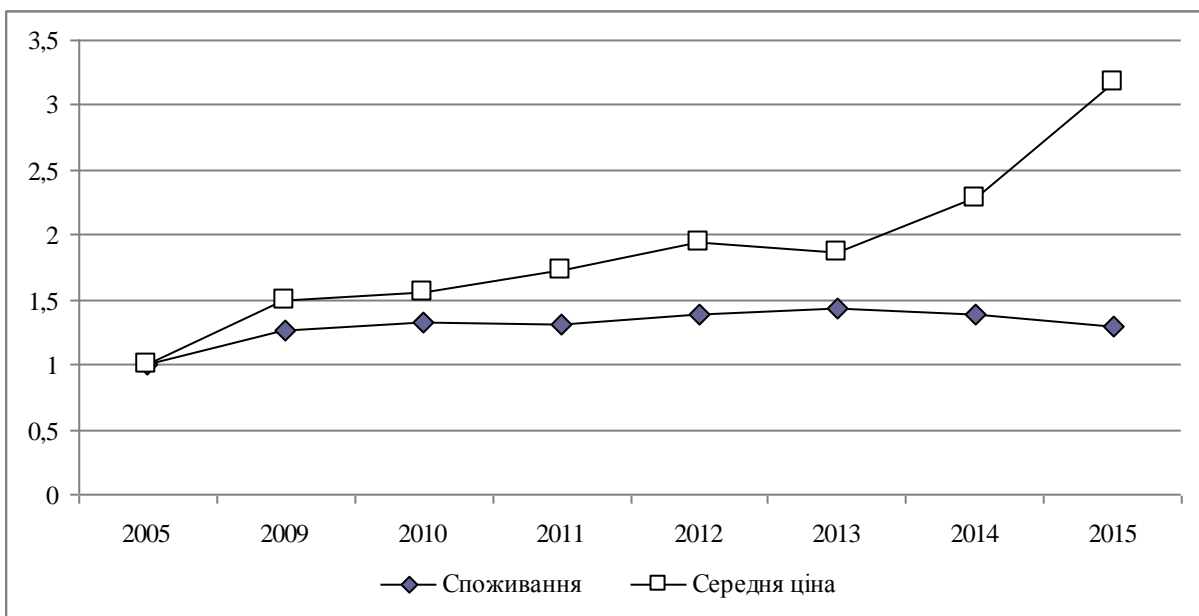

Рис. 4. Динаміка середніх цін реалізації худоби та птиці та споживання м'ясопродуктів населенням

Джерело: Сільське господарство України за 2014 р : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 379 с.; Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України за 2015 рік : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2016. – 54 с.

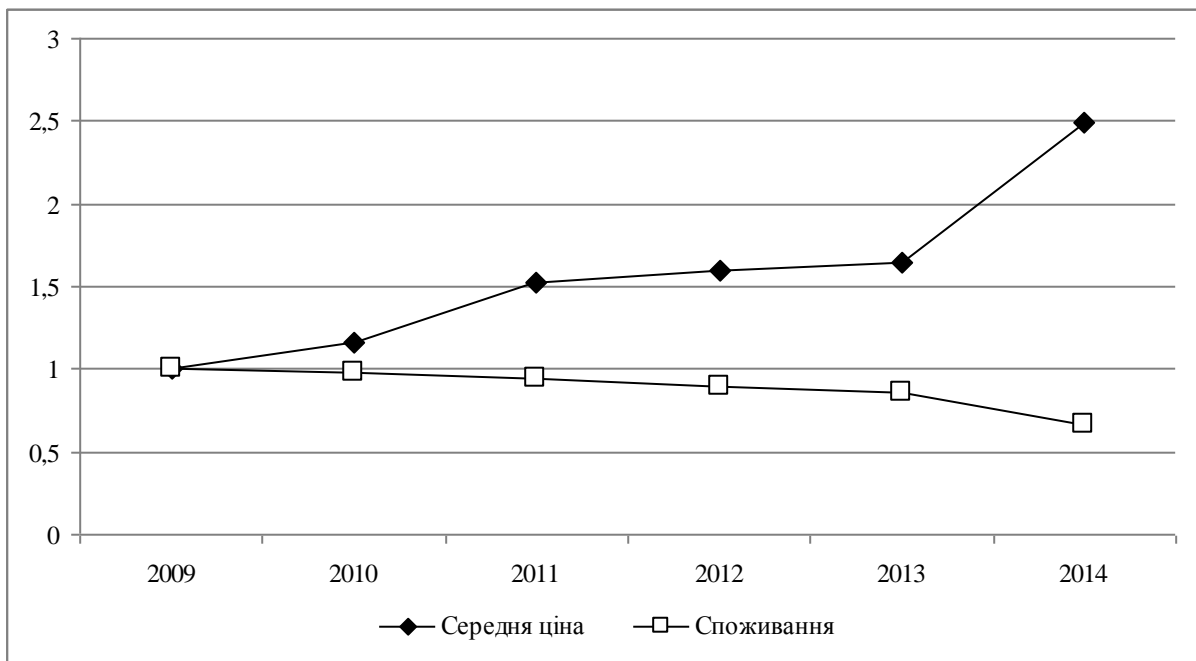

Рис. 5. Динаміка середніх цін реалізації пального та його споживання населенням

Джерело: Сільське господарство України за 2014 р. : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 379 с.

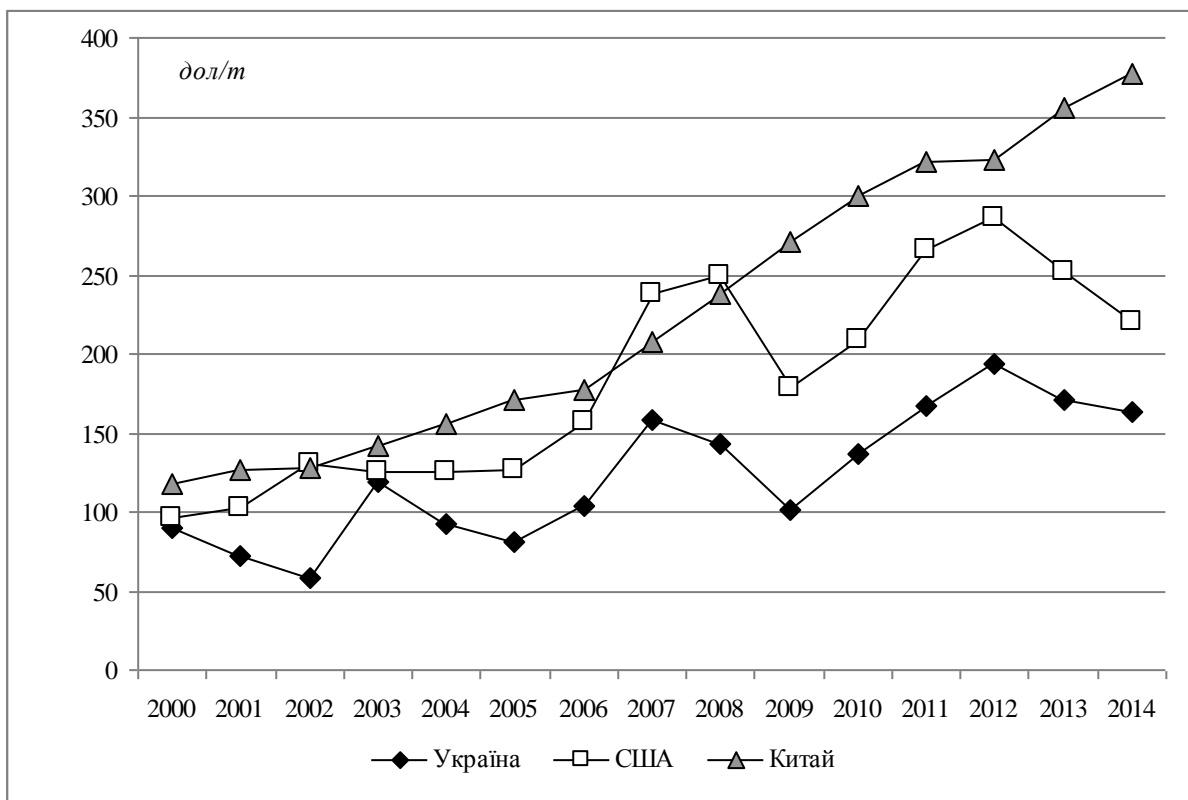

Рис. 6. Динаміка цін реалізації продукції рослинництва, дол./т

Джерело: за даними офіц. веб-сайту продовольчої та сільськогосподарської організації ООН: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.faostat3.fao.org

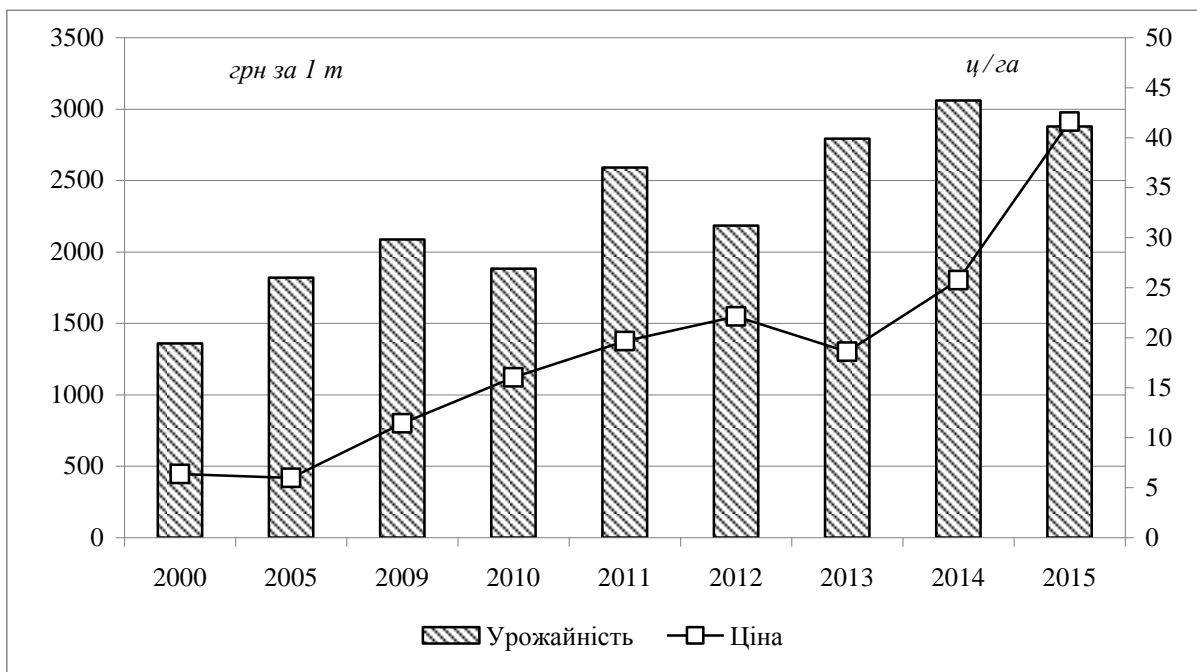

Рис. 7. Динаміка урожайності та цін на зерно

Джерело: Сільське господарство України за 2014 р. : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 379 с.

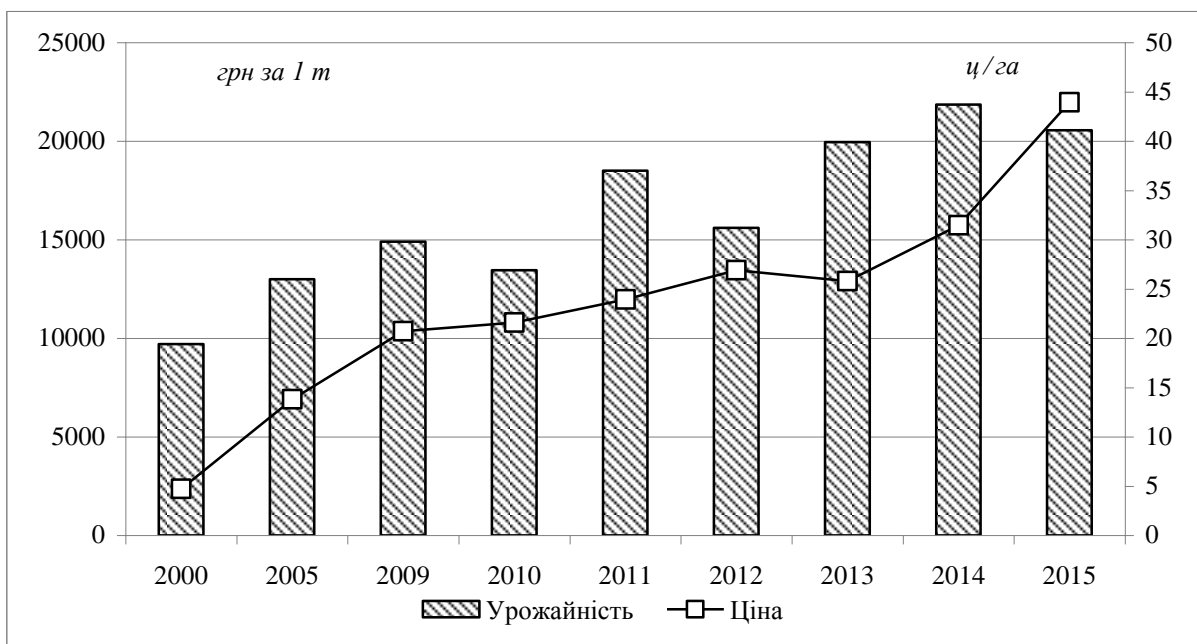

Рис. 8. Динаміка урожайності зернових і середніх цін реалізації худоби та птиці, грн /т

Джерело: за даними офіц. сайту Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>; Сільське господарство України за 2014 р. : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 379 с.

Нестабільність виробництва та різке коливання цін негативно впливають на доходи сільгоспвиробників і рентабельність галузі в цілому. Таким чином, сільськогосподарські

товаровиробники дійсно не в змозі захиститися від негативних наслідків несприятливих кліматичних умов, а, значить, від різких коливань цін і доходів їхня діяльність є ли-

ше процесом пристосування до навколишнього середовища з метою можливої мінімізації втрат.

Висновки

Встановлено, що ринковий механізм з метою відновлення паритетності економічних відносин за рахунок дії рівноважних цін попиту та пропозиції недоцільно використовувати у випадку загострення цінової нееквівалентності. Проте реальні необхідні важелі для пом'якшення ситуації має держава. За допомогою цінової, бюджетної, податкової, кредитної, страхової та митно-тарифної підсистем держава повинна сформулювати насправді ефективний механізм забезпечення паритетності економічних відносин в агросекторі.

Таким чином, у доцільності державного втручання в забезпечення паритетності відносин між суб'єктами агросектора не виникає сумнівів. З урахуванням зарубіжного досвіду для згладжування гостроти ситуації запропоновано запроваджувати такі важелі забезпечення паритетності:

- державне регулювання цін на продукцію природних монополій;
- застосування товарних інтервенцій, гарантованих цін підтримки на продукцію в межах визначених квот;
- дотації та компенсаційні платежі сільгоспвиробникам;
- пільгове оподаткування та кредитування сільського господарства;
- квотування та митне регулювання експорту та імпорту сільськогосподарської продукції.

Використання всіх заходів є дещо обмеженим, адже Україна як учасник СОТ має право

застосовувати лише ті заходи внутрішньої підтримки аграрного сектора і сільськогосподарських виробників, які не «спотворюють» виробництво і торгівлю, тобто прямо не впливають на обсяги виробництва і ціни. Таким чином, стосовно перспектив у подоланні проблеми диспаритетності можна стверджувати, що нашій державі необхідно знайти цю «золоту середину» і, з одного боку, допомагати сільськогосподарському виробництву, а з іншого – не порушувати міжнародного права, при цьому орієнтуючись на досвід інших, економічно розвинених країн.

Крім того, у нинішніх умовах, зважаючи на всебічний тиск та незадовільне державне регулювання проблеми диспаритетності, самі сільськогосподарські товаровиробники мають можливість щодо покращення свого становища шляхом перероблення сировини та випуску кінцевого продукту з високою доданою вартістю на основі створення і формування інтеграційних об'єднань. Хоча і цей рівень має безпосередню залежність від державного регулювання агросектора і створення сприятливих умов та законодавства для функціонування інтеграційних агропромислових об'єднань.

Таким чином, незважаючи на об'єктивність явища диспаритетності, справедлива державна підтримка сільськогосподарського виробника на макрорівні та власна активізація зусиль фермерів у пошуку нових форм ведення бізнесу на мікрорівні і є тим бажаним поєднанням важелів впливу на проблему рівності економічних відносин в аграрному секторі України.